

Ванда Бароўка

Віцебск

**Мастацкая інтэрпрэтацыя паўстання 1863 года
ў рамане Усевалада Крastoўскага “Крывавы пуф”
і ў творах Стэфана Жэрoмскага**

Вялікая ўвага з боку беларускіх пісьменнікаў другой паловы ХХ стагоддзя надавалася мастацка-эстэтычнаму ўзнаўленню паўстання 1863 года і інтэрпрэтацыі асобы і дзейнасці аднаго з яго кіраўнікоў – Кастуся Каліноўскага. Для паглыбленага навуковага асэнсавання спецыфікі ўвасаблення 1863 года ў беларускай літаратуры мэтазгодна звярнуцца да вывучэння твораў, што былі напісаны адразу ці амаль адразу пасля паўстання ў суседніх рускім і польскім прыгожым пісьменстве. Актуальнасць даследавання пазначанай тэмы вынікае з таго, што гэта гістарычная падзея, як і асоба самога Кастуся Каліноўскага, пастаянна выклікаюць палеміку ў асяроддзі навукоўцаў, найперш гісторыкаў. Адным з чарговых сведчанняў таму стала дыскусія, што разгарнулася на старонках “Беларускай думкі” вясной 2013 года адносна удзельнікаў змагарнага руху, прычын і наступстваў паўстання для беларускага краю.

Першыя творы пра паўстанне на тэрыторыі Беларусі былі напісаны на польскай мове Янкам Лучынам (абразок “З крывавых дзён”, 1889) і Элізай Ажэшкай (кніга з пяці навел “Gloria victis”, 1910). Падчас паўстання Янку Лучыну было 12 год, але падзеі 1863 года надоўга засталіся ў яго памяці. Адносна абразка “З крывавых дзён” пісьменнік зазначаў у лісце да рэдактара варшаўскага часопіса “Życie”: *Напісаў я абразок аб падзеях 1863 года і так задаў перцу і імбіру, што, напэўна, адбыў бы падарожжа на ўрадавы кошт, калі б мая пісаніна трапіла ў належныя рукі... Шчырая праўда з’яўляецца фoнам апавядання¹. Сведкай паўстання была Эліза Ажэшка, муж якой*

за ўдзел у паўстанні трапіў у Сібір. У кнізе Ажэшкі апяваліся паўстанцы-героі, што ахвяравалі сабой у імя свабоды. Да шырокага мастацкага спасціжэння падзей 1863 года на беларускай мове айчынная славеснасць падышла толькі ў XX стагоддзі. У суседніх рускай і польскай літаратурах паўстанне практычна адразу знайшло мастацкае асэнсаванне.

“Крывавы пуф” (1875) Усевалада Крastoўскага – раман галоўным чынам пра грамадскую сітуацыю ў Расіі першай паловы 1860-х гадоў, пра інтэлігенцыю і яе прызначэнне. У першай частцы рамана-дылогіі “Панургаў статак” падаецца пярэдадзень паўстання. У іранічным плане празаік асвятліў жыццё рускай правінцыі на прыкладзе выдуманнага горада на Волзе Слаўнабубенска і сталічнага Пецярбурга. Да ліку галоўных герояў гэтага рамана належыць Васілій Світка. Як вядома, Васіль Світка – адзін з псеўданімаў Кастуся Каліноўскага. Паводле У. Крastoўскага, паўстанне 1863 года – гэта хутчэй удалы антыўрадавы прапагандысцкі міф, чым рэальнасць, арганізаваны знешнімі і ўнутранымі ворагамі Расіі. У прыватнасці, празаік зазначае, што пераважна этычна і ментальна чужая народу адміністрацыя імкнулася абудзіць незадавальненне царом і ўрадам, выкарыстаць у сваіх мэтах адмену прыгоннага права. Губернатар Слаўнабубенска Непамук і яго жонка – палякі, што прагнулі дыскрэдытаваць усё рускае. Васілій Світка пры знаёмстве з незадаволенымі царом рускімі інтэлігентамі рэкамендаваў сябе наступным чынам: *Василий Свитка, из хохлов... Бывший казанский студент, ...сейчас в некотором роде торговыми предприятиями занимаюсь*². Такая самахарактарыстыка персанажа па-свойму падкрэслівае стаўленне Світкі да антыўрадавай дзейнасці, іронію з аднадумцаў, латэнтны намёк на іх прадажнасць. Світка кантактуе з так званымі рускімі “новымі людзьмі”, але ў размове са шчырым патрыётам Польшчы Бейгушам зазначае, што ўся навізна гэтых “новых людзей” заключаецца выключна ў асуджэнні ранейшага і асабліва ўсяго свайго, нацыянальнага, спаконвечна рускага. У другой частцы дылогіі “Дзве сілы: хроніка новага смутнага часу дзяржавы расійскай” Світка становіцца фактычна цэнтральным героем рамана. Шмат увагі тут Крastoўскі надае паказу заходніх ускраін Расійскай імперыі. Пісьменнік, думаецца, мэтанакіравана выкарыстоўвае матыў

¹ Янка Лучына, *Творы*, Мінск 1998, с. 200.

² В. Крестовский, *Кровавый пуф: роман в 2 книгах, книга 1: Панургово стадо*, Москва 1995, с. 181. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

падарожжа герояў, дзе Світка выступае ў ролі экскурсавода па Літве, а менавіта Віленшчыне і Гродзеншчыне, для маладога рускага афіцэра Канстанціна Сямёнавіча Хвалынцава, што едзе праз Літву на службу ў Варшаву.

Васілій Світка ў прысутнасці Хвалынцава захапляецца *милой патриархальной Литвой* (9). Канстанцін прызнаецца яму, што Літва робіць уражанне недагледжанага, паміраючага краю. Па словах Світкі, такі стан Літвы – заканамерны вынік палітыкі царскага ўрада. Яго апанент спрабаваў даказаць, што той жа самы ўрад кіруе і ў вялікарускіх губерніях, аднак людзі жывуць там інакш – лепш і багацей. Світку цяжка было растлумачыць Хвалынцаву розніцу ў стаўленні царскага ўрада да карэннага насельніцтва і да жыхароў заходніх ускраін імперыі. Па перакананні Світкі, Літва – гэта не рускі ці польскі, а найперш самабытны край. Падчас гасцявання ў пана Катырлы Хвалынцаў адзначыў пра сябе, што панства зацікаўлена ў распаўсюджванні антыцарскіх настрояў. Так, у школцы, адкрытай для сялянскіх дзяцей, Катырла гаварыў з дзецьмі па-беларуску і хваліў іх за дэкламацыю антыўрадавых вершаў. Хвалынцаў перакананы, што сяляне заходніх земляў (*экономический материал*, па азначэнні Катырлы) не пойдучь за паўстанцамі, паводле ж Світкі – менавіта царызм сваімі дзеяннямі падштурхне народ да паўстання. У іранічна-саркастычным па стылі раздзеле “Панскае паляванне” пісьменнік нагадваў пра тое, што паляванне для шляхты – важная частка падрыхтоўкі да паўстання. У надзвычай непрыглядным стане пададзены Крastoўскім літоўскія шляхціцы ў раздзеле “Фацэцыя паньска” падчас пераследу папа Сільвестра Канатовіча і здзеку з духоўнай асобы іншай, чым шляхціцы, веры.

На шляхецкім сейміку Світка назваў сябе пасланцам Пецябургскага паўстанцкага цэнтра. Ён пазнаёміў прысутных з планамі змоўшчыкаў, згодна з якімі Тапор (Л. Звяждоўскі – В.Б.) павінен адкрыць баявыя дзеянні ў Горках, авалодаць лініяй Дняпра, а Даленга (З. Серакоўскі – В.Б.) – лініяй Дзвіны. Надзеі на перамогу паўстання Васілій Світка звязваў з прапагандысцкай дзейнасцю касцёла і з абезземельваннем сялян. Ён прапанаваў аднадумцам вылучаць у мясцовую адміністрацыю незадаволеных царызмам людзей. У трактоўцы У. Крastoўскага, Світка – выдатны прамоўца, шчыры патрыёт Літвы, Радзіма для яго вышэй за мараль. Закаханай у яго паненцы з Гродна Світка прызнаўся, што асабіста яго праграма заключаецца ў тым, каб на пачатку зліцца з “белымі” і з варшаўскім урадам, а пасля расправіцца з усімі *ясновельможнымі: Террором и страшным террором надо будет действовать* (237); *Без панов, к несчастью, на Литве ничего*

не подлаеш: и сила, и средства все в их руках; поэтому нам надо как можно тише и ловче подвести и провести их (237). На заўвагу суразмоўніцы, што Варшава і Цэнтральны камітэт ніколі не пагодзяцца з такім падыходам, Васілій адказаў:

Да неужто ты думаеш, что такой бестолковой башке, как Варшава, можно вверить будущую судьбу Литвы? Да будь я проклят, если когда-нибудь соглашусь на это. Как равный с равным, как свободный с свободным, это, пожалуй, извольте! На основании вольной федерации, но не иначе! А позволить им тут у нас хозяйничать и распоряжаться – да никогда! Литва должна быть вполне самостоятельной и будет! Она, слава Богу, достаточно еще сильна для того, чтобы быть вполне независимой и от Москвы, и от Варшавы (237–238).

Світка ненавідзіць панства: *панство, шляхетство, магнатерия – все это гнилые корни, которые надо поскорее прочь и печку подтопить ими* (263). На думку Світкі:

шляхетная и наполовину ксендзовская Польша, это один лишь видимый, верхний слой; это навоз, который должен покрыть и удобрить нам почву. Он удобряет ее своими материальными средствами, которые должны стать нашими. Итак, это видимая Польша и видимая революция. Но есть еще Польша и революция другая, невидимая, тайная, подземная, о которой паны-то, может быть, едва догадываются. Эта другая Польша есть литовско-польско-славяно-русская социально-демократическая и, конечно, республиканская федерация, а революция эта подземная, то есть наша-то, не просто политическая, а политически социальная-с, революция “земли и воли” (264).

Ён сцвярджае, што падчас паўстання *святой мужицкий топор и честный рабочий нож не должны остановиться даже... даже и перед колыбелью панского ребенка* (265). Світка паказаны знаўцам творчасці Адама Міцкевіча і духоўным спадкаемцам аднаго з герояў Міцкевіча, бо пра сябе ён заўважаў: *Я – Конрад Валленрод в плебейской волчьей шкуре* (266).

Васілій Світка дастаткова цвяроза ацэньваў палітычную і сацыяльна-эканамічную сітуацыю ў Расіі, магчымасці царызму і ступень рэвалюцыйнасці панства, але верыў у справядлівасць справы, за якую змагаўся. Пра гэта сведчыць яго размова з Хвалынцавым у Гродне:

Наше дело может лопнуть: меня, может, повесят со временем во граде Гродно или Вильно, все это легко может случиться... Но помните мое слово: не пройдет и десяти лет как ваше русское и славянское общество, а, может быть, даже ваше правительство почувствуют, осознают всю животворность, всю великую будущность идеи общеславянского вольного союза, под гегемонией кого-нибудь старшего – вас или нас (264).

Красоўскі рэпрэзентаваў будучага “дыктатара Літвы” апантаным прыхільнікам ідэі славянскага адзінства: *Настоящая великая сила будет только во всеславянстве, потому что на западе, по соседству, под боком, зреет другая сила, и будет не сплотимся в крепкий союз – она вас приготовит под немецким соусом и съест* (264). Світка падкрэсліваў, што ён развівае ідэі чэхаў і маскоўскіх славянафілаў, а галоўнае – дапаўняе іх *социально-республиканской подкладкой*, што *вне славянства нет спасения* ні літвінам, ні рускім.

Рускі пражак дастаткова тэндэнцыйна асвятляў грамадскія падзеі першай паловы 1860-х гадоў. Будучыя паўстанцы галоўным чынам характарызаваліся Красоўскім негатыўна. Письменник не шкадаваў сатырычных фарбаў у аповедзе пра графіню Цэзарыну, якая сваю прыгажосць і розум выкарыстоўвала, каб прывабліваць маладых людзей у шэрагі паўстанцаў, а таксама – пра гродзенскую паненку Ванду Влодку, што па разліку кахала жандарма, па абавязку – ксяндза, а па сардэчнай схільнасці – Світку. З асяроддзя паўстанцаў аўтар у больш-менш прывабным святле паказаў вайскоўца Бейгуша, адданага патрыятычнаму пачуццю і не пазбаўленага маралі, а таксама Світку. Красоўскі не асуджае літвіна Світку за яго сепаратызм у паўстанні, а хутчэй ухваляе такія памкненні. Світка ў рамане – чалавек-пярэварачень: спачатку гаворыць і робіць адно, а пасля другое, прама процілеглае. Акрамя таго, Світка – прагматык, Канстанцін Хвалынцаў, напрыклад, патрэбен яму як чалавек, здольны кіраваць натоўпам. Світку важна, каб паўстанцаў падтрымалі рускія людзі. Графіні Цэзарыне ў Варшаве ён гаворыць пра важнасць удзелу Хвалынцава ў барацьбе:

У него уже есть свое назначение в местном отделе “Земли и Воли” – это первое! А затем – пропаганда в войске, между солдатами, между офицерами, и наконец, если он и попадетя, если его сошлют или расстреляют, то подумайте, какая это прекрасная декорация для Европы!.. Для пользы, для более очевидной правоты нашего дела даже необходимо, чтобы в нашем лагере были настоящие, кровные русские. Их борьба за нас еще более санкционирует наше дело (313).

Калі ж Хвалынцаў расчараваўся канчаткова ў змоўшчыках і *трибунал народовы* асудзіў яго на смерць, Світка быў супраць вынесенага Хвалынцаву смяротнага прысуду, аднак ён не меў магчымасці выратаваць Канстанціна, бо суровы ксёндз Крушэўскі безапеляцыйна загадаў Світку *выбросить дурь из головы*.

Пра пачатак і само паўстанне письменнік апавядаў у публіцыстычным стылі. Паўстанцы ў яго маляваліся чорнымі фарбамі:

Ровно в полночь с 10-го на 11-е января (22–23) по многим городам и местечкам целого Края вдруг раздался роковой удар призывного колокола. Это был заранее условленный сигнал, по которому везде и повсюду одновременно должно было вспыхнуть всеобщее восстание. И с этой полночи ржонд задумал сделать новую Варфоломеевскую ночь для русских. И едва раздались удары призывного колокола, как в разные города и местечки ворвались вооруженные банды. Инсургенты вламывались в дома, где поодиночке жили на постое русские солдаты, и убивали их, сонных, в постели. С некоторыми же из захваченных в плен поступали по-варварски: выкалывали глаза, вырезали язык, обрубали уши, а в селении Сток, близ Седлеца, где несколько солдат Костромского пехотного полка заперлись в жилье и защищались оттуда с редкой отвагой, повстанцы, не имевшие мужества одолеть их открытой силой, подожгли жилье и живьем сожгли не сдававшихся русских. Ряд подобных жестокостей и это коварство ночного нападения на сонных и безоружных сразу же поселили в солдатах непримиримую злобу к полякам (423).

Ўзброенае выступленне, з пункту гледжання апавядальніка, не мела шанцаў, бо не было адзінства ў кіраўніцтве, бо магнаты і багатая шляхта ў сваіх патрыятычных і бунтарных памкненнях не ішлі далей прыгожых слоў, баяліся адкрыта ваяваць супраць царскай арміі, а тыя, хто ішоў на поле бою, часта не мелі вопыту і ўяўлення пра ўзброеную барацьбу. Так, прызначаны камандзірам граф Счэнсны Маржэцкі нічога не разумеў у вайсковай справе, а на полі бою яго найперш хвалявала пытанне пра прыгожую вопратку. Па версіі празаіка, сапраўдная барацьба разгарнулася на так званых літоўскіх землях: *Вспыхнув на берегах Вислы, польский мятеж с мая месяца пошел усиленно гулять по лесистым берегам Виллы и Немана. Вся его кровавая энергия сосредоточилась теперь исключительно на литовско-русской почве* (457). Крастоўскі імкнуўся падкрэсліць антырускі характар паўстання, жорсткасць, антычалавечнасць паўстанцаў, для прыкладу, ксяндза па мянушцы “Робак” (Мацкевіча – В.Б.). Празаік даволі падрабязна расказваў пра падзеі на так званай Літве, пра барацьбу паміж “белымі” і “чырвонымі”, пра разгром “белых”:

Красные снова стали у кормила революционной власти и сгруппировались около железнодорожного чиновника Дюлорана, которому варшавский жонд передал главную власть над “Литовским Отделом”.

В это-то время Константин Калиновский, сын бедного ткача из-под Свислочи, бывший студент Петербургского университета, решил привести в исполнение свой давно задуманный план (540).

У Літоўскі аддзел ён прывёў сваіх людзей і аб'явіў сябе дыктата-рам Літвы. Авейдэ, прысланаму для перагавораў Варшавай, Каліноўскі заявіў, што

ему нет дела до “Короны”, что Литва и Белоруссия совершенно особое и самостоятельное государство и что “такой глупой башке, как Варшава, нельзя вручать судьбу Западного края” (541). (...) Литовские паны стали исподтишка “отщураться” от восстания, заявлять себя невинными жертвами, сваливать всю вину на красных и уже подумывали о поднесении верноподданнического адреса. Заварив кашу, они спешили теперь удалиться от ее расхлебывания. Тщетно диктатор Калиновский внушал своим подручным, что “революционные власти должны с неподатливыми жителями обращаться суровее власти правительственной”. Страх закона пересилил страх революционного террора (541).

Каліноўскага аўтар назваў *последним из могикан*, які *представлял собой последнее знамя мятежа* (567). Мару Каліноўскага пра новае паўстанне Крastoўскі называў вар'яцкай марай манамана, *фантастика революционной идеи* (567). Для Крastoўскага Каліноўскі – асоба адначасова трагічная і гераічная:

Его выдали сами же поляки, и что замечательнее всего, выдали в то уже время, когда он был нищ, убог и совершенно безвреден (567); (...) 7 марта Вильна была свидетельницей последней политической казни. Утром, при грохоте барабанов под эскортом жандармов и пехотного конвоя, по городу везли на виселицу осужденного. Он был бледен, но совершенно спокоен.

Хвалынцев, случайно проезжая в это время по улице и будучи остановлен процессией, шедшей навстречу, спросил у одного из эскортировавших офицеров, кого это будут вешать?

– Константина Калиновского, диктатора Литвы, – было ему ответом.

Он вскинул взгляд на бледную фигурку, сидевшую на высокой колеснице, и вздрогнув, сам побледнел неволью.

В осужденном диктаторе он узнал Свитку.

Мог ли он подумать, что этот невзрачный скромный и серенький на вид человек будет играть такую роль в польском восстании!.. Но теперь ему ясно вспомнилось, как этот самый человек, два года назад, в скверном номере жидовской гостиницы в Гродне, экзальтированно предлагал ему братски разделить с собой либо громкую славу и счастливую будущность при осуществлении великой идеи, либо за ту же самую идею веревку гицеля на эшафоте. Он знал заранее, куда идет и что его ожидает... Не потому ли и умер он с такой твердостью и спокойствием, как могут умирать только глубоко убежденные люди... (567–568).

Характэрна, што станоўчы герой твора рускі інтэлігент-праўдашукальнік Хвалынцаў у рамане з'яўляецца цэзкам Каліноўскага: яго,

як і Каліноўскага, завуць Канстанцінам Сямёнавічам. Відаць, такім чынам рускі пісьменнік хацеў акцэнтаваць сваё прызнае стаўленне да “дыктатара Літвы”.

Аўтар “Крывавага пуфа” сцвярджаў, што паўстанне на нейкі момант узрушыла жыццё заходняга краю і крыху палепшыла становішча сялян, бо паны баяліся бессаромна адбіраць зямлю ў сялян. У фінале рамана ёсць цікавы эпізод: пасля высвятлення спрэчнага пытання паміж панам Катырлам і сялянамі ў прысутнасці прадстаўнікоў афіцыйнай улады сяляне дзякуюць панам за тое, што *зрабілі тоё вашо повстаньне! Бо каб вы ёго не зрабілі, тоб нам и по век такога ужитку та шчастя не бачыци* (571). У канцы рамана пераканаўча даводзіцца, што праблемы, якія існавалі ў грамадскім жыцці Расіі перад паўстаннем, ва ўзаемаадносінах палякаў з рускімі, і пасля паўстання засталіся ня вырашанымі.

Мастацкая інтэрпрэтацыя паўстання Крастоўскім у многім грунтавалася на публіцыстычных і навуковых матэрыялах таго перыяду. Напрыклад, пісьменнік выкарыстоўваў “Звесткі пра польскі мяцеж у Паўночна-Заходняй Расіі” рускага генерала-гісторыка В. Ф. Ратча, напісаныя ў 1867–1868 гадах па даручэнні Мураўёва-“вешальніка” (пра рэвалюцыйную тэорыю Каліноўскага, пра ацэнку ім варшаўскіх паўстанцаў, пра сродкі барацьбы)³. Гісторыка-культурны вобраз часу ўзнікаў у рамана “Крывавага пуф” у выніку спалучэння розных дыскурсаў у сістэме аповеду: згадванне пра нігілістаў, пра рэвалюцыянераў, пра нацыянальна-вызваленчы рух на ўскраінах Расіі, паказ палітыкі царскай адміністрацыі і прадстаўнікоў гэтай адміністрацыі, праз спалучэнне розных пунктаў погляду персанажаў на грамадска-палітычную сітуацыю. Сюжэтнымі лініямі твора, трапнымі мастацкімі дэталямі Усевалад Крастоўскі сцвярджаў прыярытэт маральных каштоўнасцей перад нацыянальнымі, сацыяльнымі, палітычнымі.

Тэма паўстання 1863 года знайшла высокамастацкае асэнсаванне ў прозе Стэфана Жэромскага. Гэты пісьменнік нарадзіўся восенню 1864 года, калі ў польскім грамадстве яшчэ моцным было рэха паўстання. З дзяцінства Стэфан Жэромскі чуў шмат аповедаў пра падзеі 1863 года. У яго родных мясцінах некалі ішлі баявыя дзеянні, паўстанцы можна процістаялі царскім войскам. У 1883–1884 гадах Жэ-

³ Гл., напрыклад: *Кастусь Каліноўскі. За нашу вольнасць. Творы, дакументы*, Мінск 1999, с. 150В–154.

ромскі працаваў над раманам “Фрагмент фрагмента”, падзеі якога адбываліся на малой радзіме пісьменніка. У 1894 годзе было надрукавана апавяданне “Расклюе нас груганнё...”. Па сюжэце гэтага твора селянін скідвае ў яму параненага паўстанца, бо кіруецца сацыяльнай помстай. На пачатку 1905 года з’явілася апавяданне “Рэха лясоў”, а ў 1912 годзе – аповесць “сямейнае паданне”, па аўтарскім жанравым вызначэнні, “Верная рака”. Апавяданне “Рэха лясоў” – глыбока псіхалагічнае мастацкае асэнсаванне паўстання 1863 года і яго ўплыву на свядомасць людзей. Праз пэўны час пасля разгрому паўстанцаў лёс зводзіць разам асоб, якія некалі перажылі тыя драматычныя падзеі. Стары войт Гала быў узнагароджаны медным медалём “За ўтаймаванне польскага бунту”, шчодрую плату ад царскага ўрада атрымаў і генерал, які пасля адстаўкі стаў кіраваць маёнткамі важнага пецяярбургскага саноўніка. Але парадокс у тым, што абодва ўзнагароджаныя па-рознаму паводзілі сябе ў трывожныя дні паўстання: войт не быў прыныповым праціўнікам інсургентаў, у адрозненне ад служакі-генерала. На месцы пакарання вядомага паўстанца памочнік ляснічага Гунькевіч паставіў крыж, які зрабіў войт Гала. У Галы, па яго прызнанні, час ад часу спыняліся інсургенты. Генерал жа заўсёды быў на баку ўрада. Калі размова пачалася пра крыж на магіле паўстанца, то генерал заявіў, што пад тым крыжам пахаваны яго родны пляменнік Ян, вядомы пад мянушкамі Рымвід і капітан. Генерал сказаў, што Ян – сын яго малодшага брата, генерал-маёра, служакі мікалаеўскіх часоў, які загінуў у час Крымскай кампаніі пры абароне Малахава кургана. Пётр, штабс-капітан, старэйшы брат Яна памёр ад халеры на Каўказе, Ян жа стаў паўстанцам. Па логіцы аўтарскага аповеду, паўстанне стала грамадзянскай вайной для часткі багатай шляхты, а просты народ займаў пазіцыю назіральніка і часовага саюзніка паўстанцаў. Трагізм паўстання і многіх інсургентаў у тым, што іх ідэі з цяжкасцю знаходзяць пераемнікаў. Дастаткова сімвалічны момант у творы, калі генерал паведамляе, што ён займаецца выхаваннем Янавага сына, гэта значыць, робіць усё, каб ідэі бацькі не завалодалі свядомасцю сына. Зместам твора аўтар даводзіў, што пасля паражэння паўстання многія знешне змірыліся з абставінамі, але не забылі пра паўстанцаў, рэха паўстанцкіх часоў працягвае гучаць.

Аповесць “Верная рака” – пісьменніцкая версія паўстання 1863 года і прычын яго паражэння. С. Жэромскі адмовіўся ад шырокага ўвядзення батальных сцэн, на старонках твора няма прозвішчаў вядомых паўстанцаў, ён мімаходзь згадвае толькі пра эмісара Нацыянальнага ўрада Губерта Альбрэмскага, але надзвычай пераканаўча

адлюстроўвае псіхалогію людзей, што апынуліся ў экстрэмальнай сітуацыі. Паказ барацьбы за вольнасць у аповесці пазбаўлены рамантычнай стылістыкі. Узброенае процістаянне – гэта заўсёды жорсткасць з абодвух бакоў, гэта заўсёды незлічоныя ахвяры, спалучэнне гераізму і здрадніцтва. Варта прыгадаць жахлівы малюнак, які прадстаў перад вачамі маладога князя Юзафа Андравонжа пасля бою:

Leżeli w kilkuset tworząc w zmirzchu rannym biała górę – podobijani, gdy padli z ran, na rozkaz wodza nieprzyjaciół, rodaka i niedawnego spiskowca – obdarci przez wojsko ze szmat do ostatniego gałgana – rostrzęsieni na bagnietach – po dziesięć razy do ziemi przybici sztychem oficerskiej szpady pchniętej na wskrós – z głowami rozmalowanymi kulą z lufy przystawionej do czoła – porozgniataani przez pędzące koła armat Czengierego.

Zrudział daleko przypiaskowy grunt ode krwi, co do ostatniej kropli z tych zwłok wyciekła⁴.

Царскія салдаты і афіцэры бязлітасна распраўляюцца з інсургентамі, пастаянна наведваюць сем’і паўстанцаў і пагражаюць. Простыя вяскоўцы былі запалоханы жорсткасцю ўрадавых войск. Князь Юзаф ішоў змагацца за свабоду ў тым ліку і сялян, але для яго стала нечаканасцю памкненне вяскоўцаў арыштаваць параненага паўстанца:

Czerwony gość tej wsi milczał. To byli właśnie ci, dla których wolności z pańskiego domu poszedł był spać w polach, w zimie, na roli – przymierać głodem – jak pies słuchać rozkazu – bić się bez broni – i tak oto z placu boju wracać. Podchodzili do niego wszyscy wraz, półkolem.

Wtedy rzekł:

– Puśćcie mnie wolno, bo przecie ja za waszą swobodę i za wasze dobro się biłem, i takie na sobie mam rany.

– E, takie gadki to my już słyszeli... Ty se ta gadaj, a tu jest przykaz (27–28).

Сяляне ўсё ж адпусцілі параненага інсургента, але не дапамаглі яму. Стары кухар шляхецкага дома ў Няздолах адразу заявіў параненаму: *Dwór przez ciebie spalą, ty jucho czerwona! Albo to już stodół, obór nie popalily, diable zatracony? Wont mi zaraz!* (32). Толькі дзякуючы юнай шляхціццы Саламеі Брыніцкай паранены атрымаў прытулак і дапамогу. Знешні выгляд Няздольскай сядзібы – метафарычны вобраз шляхецкага краю, ахопленага паўстаннем: *Spalanie budynki, roze-*

⁴ S. Żeromski, *Wierna rzeka*, Warszawa 1997, s. 19. Далей пры спасылцы на гэта выданне ў дужках падаецца старонка.

rwanie ploty, wyrabany i na pól zwęglony ogród... Pustkowanie... Opuszczone, czarny, jak gdyby hańbą przycieśnięty stary dwór... (64). Саламея вырасла ў сям’і “вечнага” паўстанца, яе бацька змагаўся за незалежнасць Польшчы ў 1830 годзе, а пасля ў 1863 годзе і загінуў. Інсургентамі сталі, нягледзячы на смяротную небяспеку, і родныя Саламеі Рудзецкіх – дзядзька і трое братоў. На пытанне князя Андравонжа, чаму бацька пакінуў дачку адну, а сам пайшоў ваяваць, Саламея з годнасцю адказала: *A tak, bo dla ojczyzny jest najpierwszy obowiązek Polaka, a dopiero na drugim miejscu stoi familia...* (44).

Паўстанне падаецца ў аповесці як шляхецкае ў сваёй аснове. Прычына паражэння паўстанцаў (хаця аўтар заканчвае аповед пра яго падзеямі чэрвеня 1863 года) – жорсткае абыходжанне царызму з мірным насельніцтвам і паўстанцамі, сацыяльныя забабоны ў грамадстве, якія аказаліся мацнейшымі за патрыятычныя пачуцці. Сяляне былі далёкія ад ідэй паўстанцаў, яны бачылі ў іх небяспеку свайму паўсядзённаму існаванню, лічылі, што пан і хлоп не могуць стаяць побач. Стары кухар Шчэпан абурыўся, калі паўстанец Антоній Брыніцкі прапанаваў яму сесці за стол з панамі: *Cóż to znówuj za prawo z państwem wieczerać! Jeszcze takiej sztuki jak świat światem nie było – po prawdzie – za pan brat świnia z pastuchem...* (90). Маладыя арыстакраты, як князь Юзаф, часта выбіралі шлях паўстанца, але іх сем’і не падтрымлівалі такія пачуцці. Так, княгіня Андравонж робіць намаганні падманам вывезці сына ў Італію, каб ён больш не вярнуўся да паўстанцаў, і выступае супраць яго кахання да беднай шляхцяніцы Саламеі.

Зварот да гістарычных падзей у рускага і польскага пісьменнікаў – спроба зразумець логіку гісторыі, яе ўплыў на сучаснасць, вылучыць вечнае ў канкрэтна-гістарычным. Мастацкая інтэрпрэтацыя падзей 1863 года ў Крастоўскага была заснавана на звестках, узятых з афіцыйнай публіцыстыкі і гістарыяграфіі, у Жэромскага – на прыватных успамінах прыватных людзей. Ва ўзнаўленні паўстання рускі прэзідэнт аддаваў перавагу сацыяльнаму аналізу стану грамадства, а польскі – псіхалагічнага стану. Пры ўсім адрозненні канцэптуальных ацэнак паўстання абодвума аўтарамі, эстэтычных пазіцый пісьменнікаў звяртае на сябе ўвагу падабенства аксіялагічнага кшталту: разгляд гістарычнай падзеі як праблемы разгорнутай у часе этыкі.

STRESZCZENIE

LITERACKA INTERPRETACJA POWSTANIA STYCZNIOWEGO
W UTWORACH W. KRESTOWSKIEGO I S. ŻEROMSKIEGO

Artykuł omawia elementy interpretacji Powstania styczniowego 1863 roku w utworach rosyjskiego pisarza W. Krestowskiego i polskiego pisarza S. Żeromskiego poprzez analizę problemów, obrazów i artystycznych szczegółów. Dużą wagę przywiązuje się do obrazowania powstańców i ich przeciwników politycznych. Autor artykułu utrzymuje, że artystyczna interpretacja wydarzeń historycznych w twórczości literackiej to koncepcyjne modelowanie faktu historycznego, autorskie rozumienie procesu historycznego.

Słowa kluczowe: interpretacja, fakt historyczny, proza, system obrazów, artystyczne szczegóły, strategia narracji.

SUMMARY

ARTISTIC INTERPRETATION OF THE JANUARY 1863 UPRISING
IN V. KRESTOVSKI'S AND S. ŻEROMSKI'S NOVELS

When analyzing problems, images and artistic details the author of the article discusses particular interpretation of the January uprising in 1863 in the works of Russian writer V. Krestovski and Polish writer S. Żeromski. Special attention is paid to the characteristic features in the images of rebels and their political opponents. It is argued that the artistic interpretation of historical events in a literary work is based on the conceptual modelling of a historical fact and writer's deterministic understanding of the historical process.

Key words: interpretation, historical fact, prose, problems, system of images, artistic detail, narrative strategy.